

GÁLL JÁNOS

A második világháború tanulságairól

A második világháború méreteihez és pusztításaihoz hasonló katasztrófa nincs a történelemben. Hat esztendeig tartott, 72 állam, a Föld lakosságának több mint 80 százaléka vett benne részt. A csatatereken mintegy 110 millió ember ütközött meg. S ez a gigászi mértékű öldöklés több mint 30 millió emberéletet követelt, nem beszélve a nyomorékok és betegek felmérhetetlen tömegéről és az elképzelhetetlen anyagi pusztításról.

A befejezése óta eltelt negyedszázad alatt megszámlálhatatlan könyv, emlék-irat, tanulmány, cikk jelent meg a második világháborúról. A katonai akciókat, a háború eseményeit, ideológiai, politikai és sok más vonatkozását különböző áliáspontról megítélő szerzők — történészek, politológusok, katonák, diplomaták, a komolyabb és könnyebb fajsúlyú irodalom képviselői, színpadi művek szerzői, filmszövegírók, publicisták és más területen dolgozók — sok ezres hada írta le, tanulmányozta, minősítette, elevenítette meg. Történetéről, méretéről nehéz volna újat mondani. Talán mégsem fölösleges — huszonöt év távlatából — néhány általános összefüggést képviselő elvi kérdést felvetni, annál is inkább, mivel napjaink eseményeinek értelmezése nem csekély mértékben függ össze a második világháború értékelésével.

Az 1939—1945-ös, második világháborút a modern kapitalizmus ellentmondásai születték. A kapitalizmusra jellemző általános válság további elmélyülésének volt a következménye, s olyan körülmények között robbant ki, amikor egyrészt két rendszer létezett — az egy országban győztes szocializmus és a világ többi részén a kapitalizmus —, másrészt a felépült szocializmus állandóan erősödött, a kapitalizmus elődsége és rothadása viszont jelentős mértékben fokozódott.

Ezzel kapcsolatban tanulságos emlékeztetni Lenin egy 1916-os tanulmányának arra a tételére, amely egyebek között hangsúlyozza, hogy „az egy országban győztes szocializmus egyáltalán nem tesz egyszerre lehetetlenné általában minden háborút”. Ugyanakkor Lenin figyelmeztet arra, hogy az egy szocialista ország és a kapitalista államok egymás mellett létezésének „súrlódásokra kell vezetnie, sőt más országok burzsoáziájának azt a közvetlen törekvését is ki kell váltania, hogy szétzúzza a szocialista állam győzelmes proletariátusát. Ilyen esetekben a háború a mi részünkről jogos és igazságos, a szocializmusért, más népeknek a burzsoá elnyomatás alól való felszabadításáért folytatott háború lenne“ (Művei, 23. 77).

A háború annak a politikának volt közvetlen folytatása, amelyet a kapitalista országok vezetőkörei a háborút megelőzően sok éven át folytattak: világhatalmi harc az első világháborúban győztes, valamint a revánsra szomjazó, vereséget szenvedett országok között. A világkapitalizmusnak az 1918-at követő tisztavirágéletű egyensúlya lassacskán megingott, a nagy gazdasági válságtól kezdve pedig meggyorsul a korrózió folyamata. A második világháború eredete mégsem magyarázható pusztán csak a nagyhatalmak külső kapcsolataiban előállott változásokkal, hanem a kapitalista országok belső erőeltolódásai, a bennük zajló osztályharc eseményei is szerepet játszottak. Találó az a megjegyzés, amely szerint az európai összeütközés igazi okai még az államok közötti konfliktus előtt, az egyes országok belsejében jöttek létre.

De a tőkésvilág látszólag klasszikus erőeltolódását nem lehet a „megszokott“ mértékkel mérni. A kapitalizmus monopolista szakasza elvezetett egy korábban nem tapasztalt jelenséghez: megszülettek a fasiszta rendszerek. Ezek a világ újrafelosztásának sürgetése mellett, azon túlmenően, hogy sorsukat ideológiai, politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt a háború előkészítésére bízták, közvetlen fenyegetést jelentettek a polgári demokratikus berendezkedés, a népek nemzeti függetlensége, sok esetben fizikai léte számára. Mindemellert a fasiszta agresszió kirobbanása nemcsak ennek a társadalmi-politikai képletnek az önmozgásából következett be, hanem az anyagi, de különösen politikai „be nem avatkozás“ és „egyezkedés“ formájában neki nyújtott közvetlen és közvetett segítségre is visszavezethető. Ez pedig a nyílt agresszió útján járó fasiszta rendszerű imperialista országoknak s a tőkés világban fennálló status quo fenntartásában érdekelt imperialista hatalmaknak abból a közös érdekből következett, hogy szétzúzzák az egy, egymagában vett országban győztes szocializmust, amelynek léte szükségszerűen zavarta — gazdasági, politikai s különösen ideológiai téren — uralmukat és céljaikat.

*

Az európai polgári államok viszonyulása a fasiszta rendszerekhez, amelyeknek agresszív jelenléte — különösen a náci uralomé — önmagában hordja a nagy összecsapás előfeltételét, arra a megállapításra emlékeztet, amelyet Lenin drámai hangvételű, 1918 februárjában megfogalmazott Veszélyben a szocialista haza című felhívásában találunk. Eszerint a német militarizmus a világ kapitalistáinak megbízását teljesítve meg akarja fojtani a fiatal szocialista rendszert, s vissza akarja állítani a régi viszonyokat.

Az ilyen ellentmondásosan, ugyanakkor egy célban — a szocializmus szétzúzására irányuló törekvésben — megegyező Nyugat-Európa történelmének ingája 1937-ig még erre-arra leng. Ez az az év, amelyet két — külsőségeiben szemléletes — esemény jellemez: VI. György pompás megkoronázása a westminsteri apátságban, ahol egyaránt jelen vannak a fasiszta és a demokratikus hatalmak képviselői, a jövődő agresszorok és a jövődő megtámadottak, s a párizsi világkiállítás megnyitása, amely a polgári haladás addigi eredményeit minden más eseménynél fényesebben mutatta be. A nagyhatalmak közötti kapcsolatok még nem tisztázódtak, illetve még nyitva álltak az utak a különböző megoldások felé. Maguk a fasiszta államok sem alkottak még tényleges tömböt, bár a kapitalista világ kinyilvánított vagy hallgatólagos helyeslése mellett az antikomintern-szerződés első fogalmazásában már megszületett.

Valójában a harmincas években a béke épületéből már kicsaptak a háború első tűzfészkeinek lángjai, tűzhányótölcsérek képződnek, s ezeken át felszínre jut a közelgő nagy kitörés izzó lávája: 1931-ben Mandzsúriában, 1935-ben Abessziniá-

ban, 1936-ban Spanyolországban, 1937-ben Kínában. S az 1938 novemberében rendezett „kristály-éjszaka” — a történelem egyik legfélelmetesebb, a hitlerista felső vezetés közvetlen parancsára és irányításával az egész Németországra kiterjedő zsidóellenes pogrom — előrevetíti a fajirtás, az embervadászat, a korábban elképzelhetetlen náci bűnök félelmetes árnyékát.

Az eseményeknek, amelyek 1939. szeptember 1-hez, a második világháború kirobbantásához vezettek, valamint e szörnyű világegésnek sok-sok mozzanata eleve-nen él a kortárs nemzedékek tudatában, és már úgyszólván áttekinthetetlen irodalma van. Adódnak viszont olyan elméleti kérdések, amelyeknek tisztázása még nem jutott nyugvópontra, s nemcsak az ellentétes ideológiák képviselői, hanem az azonos világnézetű és politikai beállítottságú szakemberek között is vita tárgyául szolgál-nak.

A marxizmus—leninizmus világos megfogalmazása szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. A háború az egész része, és az egész a politika. Követke-zésképpen a háború alárendelt helyzetben van a politikával szemben, a politika határozza meg, a politikától függ, csak egyik eszköze a politikának. Ugyanakkor elválaszthatatlan ismérve az erőszakos jelleg, tehát a háború fegyveres harccal meg-valósított politika. De a háború — tartalmát tekintve — nagyon sokrétű társadalmi-történelmi jelenség. Tartalmának középpontjában természetesen a fegyveres erőszak mint a politikai cél elérésének döntő eszköze áll. Helytelen volna azonban, ha a háború egész tartalmát csupán a fegyveres harcra szűkítenők. A háború mint társadalmi-történelmi jelenség elkerülhetetlenül összefügg a társadalmi élet minden olda-lával. Hat a társadalmi jelenségekre, s azok is visszahatnak rá. Legnagyobb befo-lyása a politikának van, s jöllehet a politika határozza meg a háború kitörését, a háború kitörése után maga a politika is katonai színezetet ölt.

Mindennek az előrebocsátása azért volt szükséges, hogy a második világháború jellege, az antihitlerista koalíció kialakulása és együttes harca bonyolult kérdés-körének megközelítéséhez kiindulópontul szolgáljon. Közismertek a müncheni politika előjátékai és következményei (az agresszorok felbátorodása, a német és olasz fasiz-mus „acélpaktumának” létrehozása), nem kevésbé az 1939 szeptembere (Lengyelor-szág lerohanása) és 1940 tavasza közötti színlelt háború — a drôle de guerre — a hitleri Németország és az angol—francia szövetségesek között. Ez a hadművelési moz-dulatlanság, ami a szövetségesek számára az „elszalasztott lehetőségek háborúját” jellemezte, politikai okokból következett be: a hosszan tartó „München utáni nosztal-gia” pangásba torkollott, az angol—francia és a hitlerista diplomácia még mindig megoldást és megegyezési lehetőséget keresett. 1940 tavaszán és nyarán pedig egy-más után estek áldozatul a hitlerista támadásnak a nyugat- és észak-európai orszá-gok. Köztük Franciaország. A francia összeomlás tényleges tartalmának képét a legplasztikusabban talán Jean-Paul Sartre *Meghal a lélek* című regényében festi meg. Szinte jelképesen mutatja be a III. Köztársaság gyorsan bekövetkező bukását, a kemény és váratlan katonai vereség átalakulását a „lélek” valóságos „halálává”; kialudt minden reménység. A hadsereg teljes szétzülése a polgári társadalom bom-lását tükrözi. A vereség katonai magyarázata: elégtelen felkészülés a háborúra, el-avult stratégia (a Maginot-vonal nyújtotta, hamis biztonságra épített koncepció), az idejét múlt felfegyverzés és hadrend; politikai magyarázata pedig a fasizmus foko-zatos beépülése a közéletbe és a köztársasági demokrácia állami-társadalmi szerke-zetének aláásása, felörlése.

Az eseménytörténet részletesen feldolgozta az 1940 nyarán kibontakozó „angliai csata” drámai mozzanatait. A szigetország ekkor gyakorlatilag egyedül állt szemben az Európát már meghódító Hitlerrel. A náci Németország mindenáron térdre akarta kényszeríteni Angliát, vagy ráerőszakolni, hogy elfogadja a békét, cserében birodalmának feljes, de inkább részleges megtartásáért. Mindezt pedig azért, hogy minél hamarabb véget vessen nyugaton a háborúnak, s így szabad kezet kapjon a Szovjetunió — a fasizmus fő ellensége — elleni támadáshoz, amelynek terve az események egyetlen szakaszában sem szorult háttérbe a hitleri rendszer törekvéseiben.

Megkezdődik Anglia, elsősorban London és más városok kíméletlen bombázása. De az angol népnek a válságos pillanatokban tanúsított bátor magatartásán megtört a fasiszta légi erő minden kísérlete, s az erkölcsileg vereséget szenvedett inváziós fenyegetés után a légi bombázás is kudarcot vallott. München, Chamberlain és a Cliveden-csoport Angliája már a múlté, a vezetőkörökben is — élen a kormánnyal — a Hitler-ellenes harc folytatásának szelleme került felül.

Közben a náci 1940 novemberétől kezdve megkezdték a szovjetellenes háború közvetlen katonai előkészítését. Ennek során újabb országokat gázoltak le (Görögország, Jugoszlávia). A náci Németország felrúgta a szovjet—német megnememtámadási szerződést, amelyet 1939. augusztus 23-án írtak alá olyan történelmi helyzetben, amikor a nyugati imperialista köröknek az agresszonnal való kiegyezésre és a kollektív biztonság elutasítására irányuló politikája következtében a szovjet kormány választásra kényszerült: vagy a legkedvezőtlenebb körülmények között, nemzetközileg elszigetelten, háborúba bocsátkozik Németországgal, vagy egy időre békés lélegzétvételnyi szünetet biztosít magának. 1941. június 22-én, Napóleon oroszországi betörésének évfordulóján, Hitler egész roppant háborús potenciálja rávetette magát a Szovjetunióra.

A Szovjetunió honvédő háborújának az első hónapjaiban tapasztalható sikertelenségek, igen nagy veszteségek — hadászati, hadigazdálkodási, anyagutánpótlási és sok más objektív ok mellett —, a Sztálin személyéhez fűződő és a körülötte kialakult kultusz nyomán fellépő hibákra és tévedésekre vezethetők vissza.

Ezek közé tartozik, hogy míg az ötéves tervek idején az SZKP vezetésével, amelynek főtitkára Sztálin volt, az egyik oldalon mindent megtettek a szovjetállam védelmi készségének növelésére, a hadsereg fejlesztésére, a másik oldalon a harmincas évek második felében — a szinte megszállottságig növekvő bizalmatlanság légkörében, a törvénytelen ségek során — a Szovjet Hadsereg parancsnoki karának jó néhány tekintélyes és tapasztalt képviselőjét veszítette el.

Tagadhatatlan, hogy indokolt volt a gyanú és az óvakodás a provokációtól. Hiszen a két háború közötti húsz év alatt a nyugati hatalmak mindent megtettek, hogy háborút robbantsanak ki a Szovjetunió és Németország között, amelyet a legbiztosabb bástyának tekintettek a bolsevizmus ellen. Provokációs jellege volt a müncheni konferenciának, nagyrészt azoknak a tárgyalásoknak is, amelyeket a nyugatiak, formálisan is sok mesterséges akadályt támasztva, folytattak a Szovjetunióval a háború előestéjén és még sok más akciójuknak. Ezért támadt kétely az 1941-ben nyugaton elterjedt hírek iránt, amelyet a náci szovjetellenes támadásáról szóltak. Az viszont már a csapdától való félelemmel sem magyarázható, hogy a saját hírszerzőszolgálat több irányból érkező ilyen természetű értesülése sem talált hitlere.

A legmesszebbmenően megfelel a tényleges történelmi helyzetnek az a következtetés, amelyre a szovjet történelemtudomány képviselőinek többsége jutott, megállapítva, hogy ha az általános politika és stratégia szemszögéből a német invázió nem is volt meglepetés a Szovjetunió számára, taktikai síkon mégis készületlenül találta. Ez a következtetés egyrészt elismeri a helyes távlatot, amelyben a szovjet

Györkös Mányi Albert: A háború temetése

politika mozgott, másrészt rámutat azokra az akadályokra, amelyek — elsősorban Sztálin téves helyzetfelmérése nyomán, a német offenzíva időpontjának kiszámításában elkövetett tévedésével — gátolták a gyors és idejében való mozgósítást.

*

Nem vállalkozhatunk (s ez nem is lehetséges) az eseményeknek még vázlatos bemutatására sem, mégis utalnunk kell arra, hogy mialatt Európában a hitleristák egymás után követték el agresszióikat (kezdve Csehszlovákia 1939 márciusában végrehajtott megszállásától), a fasiszta Olaszország az 1940 nyara és 1941 tavasza közötti időben a líbiai és egyiptomi sivatagban „párhuzamos háborút” viselt. Ennek folytatásaként 1941 márciusától német csapatok kapcsolódnak be az Észak-Afrikában zajló hadműveletekbe is, kisegítő szerepet bízva az ott korábban nem sok sikert elért olaszokra. Kétségszövegbevonhatatlan bizonyítékok vannak arra, hogy a hitleristák afrikai hadműveletei már kezdetül annak az előkészítésére irányultak, hogy miután legyőzték a Szovjetuniót, átfogó akcióba menjenek át a közel- és közép-keleti országok, sőt India meghódításáért.

A világ másik felén, a Távol-Keleten, az egész XX. század első felében háborúk dúlnak. Japán mint imperialista hatalom, melyben a régi és az új elemek egymásba fonódnak, illetve állandóan mint egymás fölötti és alatti rétegek helyezked-

nek el, a Csendes-óceán és az ázsiai szárazföld fölötti uralomra tör. Az „új zaibacsu“-k képviselik azt a társadalmi erőt, amelyet az európai finánc-mágnások legreakciósabb, legsovinisztább rétegeivel hasonlíthatunk össze, s mint ilyen a militarista-fasiszta törekvések legfőbb hordozója. Ez a csoport áll a Kína ellen folytatott háború mögött, s ez az, amely 1940-ben, amikor Hitler hadserege a Nyugat minden védelmi vonalát összezúzta Európában, a Távols-Keleten — a nagy gyarmattartó hatalmak (Franciaország, Anglia, Hollandia) összeomlása vagy meggyengülése miatt — kialakult „vákuum“ Japán általi betöltésére készül. A Csendes-óceán feletti uralom megszerzésének japán terve, s az a törekvés, hogy megvesse lábát az ázsiai kontinensen, uralkodjék a kínai piac felett, szükségszerűen összeütközésbe került az Amerikai Egyesült Államok érdekeivel. Ugyanakkor Japánt agresszív törekvései közelítik az európai támadókhoz — Németországhoz és Olaszországhoz —, így 1940 szeptemberében csatlakozik a tengelyhatalmak szövetségéhez, aláírja a háromhatalmi egyezményt.

Az Egyesült Államok, amelynek politikájában sokáig az elzárkózás elve érvényesült, s a nácik terjeszkedését „európai ügynek“ tartotta. Franciaország összeomlása és az angliai csata nyomán szembetalálta magát Hitlernek az atlanti térségre irányuló terveivel. A náci veszedelem ténylegesen fenyegette az Újvilágot. Ez felébresztette az amerikaiaknak az Egyesült Államok óceáni hatalmával kapcsolatos érzékenységét, s meggyorsította politikája közeledését a fasizmus ellen harcoló erőkhez, főleg Angliához.

Japán éleződő ellentéte az Egyesült Államokkal s a hitlerista diplomácia zavartkeltő manőverei, amelyek ázsiai szövetségüket a csendes-óceáni angol birtokok meghódítására igyekeztek rábírní, valamint a Nippon hatalmi körein belül előállott erőeltolódás, végül is elvezetett — 1941. december 7-én — a Hawaii-szigetekhez tartozó Pearl Harbour-i nagy amerikai tengerészeti támaszpont megtámadásához. Ezzel az Amerikai Egyesült Államok is belesodródott a második világháborúba.

A kialakuló fasiszta-militarista tömb sorozatos agressziója szükségszerűen kiváltotta a világ békeszerető erőinek felháborodását és összefogási törekvéseit a népek biztonsága, nyugalma, a demokratikus haladás megvédése érdekében. Már Prága eleste, amelyet néhány hét múlva Madridé, az első európai vértanú-városé követett, olyan volt, mint Európa egén átcikázó, az erőket az agresszor ellen mindenütt felriasztó villámcsapás. A csehszlovák szabadság eltírása keserű ébredést jelent a nyugati világnak — ami, sajnos, nem következett be az előző események kapcsán. Ugyanakkor azonban azt is figyelembe kell venni, hogy nem csupán a néptömegek fokozódó antifasiszta hangulatáról volt szó, hanem az uralkodó körök kebelén belül is szakadás következett be — elsősorban Angliában —, és mindinkább előtérbe kerültek a meg nem alkuvás politikáját hirdető erők. Churchill, a hatalmas brit imperializmus fia, akinek konzervatív csoportja München előestéjén ki volt zárva a hatalomból, sokkal átfogóbban, biztosabban — s az adott helyzetben objektíve haladó álláspontonról — tekintette át a Commonwealth általános érdekeit, mint ellenfelei, a clivedenieket, akiket behálózott a Németországgal mindenáron való megegyezés politikájának koncepciója.

Az Amerikai Egyesült Államokban is Rooseveltt köré tömörülve teret hódít azoknak a politikájára, akik kezdik megérteni (különösen 1940 tavaszától), hogy Európában (de ezzel nyilván összefügg a világ más részein is a történelem alakulása) az engedmények nem vezetnek a béke helyreállításához, csak a nácizmus teljes felszámolása jelenti a megoldást. Ennek felismerésében és következetes szem előtt tartásában gyökerezik a roosevelti politika antifasiszta, demokratikus tartalma az európai problémát illetően.

A második világháború előkészítésének és kirobbanásának, majd általánossá válásának áttekintése után tárgyalhatunk érdemlegesen olyan elvi fontosságú kérdésekről, mint a háború tartalma s az antihitlerista koalíció kialakulása és tevékenysége.

Az első világháború idején, mely mindkét fél részéről imperialista jellegű, igazságtalan, rablőháború volt, az igazságos küzdelemnek csak néhány gócpontja létezett (Szerbia, Belgium), anélkül, hogy ezek befolyásolhatták volna a háború általános jellegét. A második világháborúban viszont a fasizmus, a militarizmus elleni fegyveres harc patakjai már kezdetől fogva egymás felé áramlottak, s végül a népek és kormányok egységes, antifasiszta háborújának hatalmas áradatában egyesültek. A háborúnak ez az igazságos jellege, amely Lengyelországban és csakhamar Franciaországban és Angliában is kialakul, uralkodóvá válik, s különösen hangsúlyozódik azután, hogy a Szovjetunió — 1941 júniusától — rendkívüli energiával és következetességgel folytatja honvédő háborúját a hitleri agresszió ellen.

A második világháború megkülönböztető jellegzetessége minden előző háborúéhoz képest, hogy felbecsülhetetlenül nagy mértékben vettek részt benne a néptömegek, amelyek korántsem csak passzív végrehajtói voltak kormányaik akaratának. A népek politikai aktivitása volt a háború végéig az antifasiszta koalíció szilárd alapja. Ezzel a rendkívül nagyfokú aktivitással kénytelenek voltak számolni a tőkésállamoknak — az antifasiszta harcban esetenként következetlenségre hajló — vezetői is. A második világháború története tehát elsősorban azoknak a népeknek a története, amelyek harcra keltek a támadók ellen. A német, olasz, japán hódítók ellen világszerte kibontakozó ellenállási mozgalom, amelynek legkövetkezetesebb harcosai a kommunisták voltak, jelentős mértékben gyengítette a fasiszta tömb háttérét, aláásta erkölcsi és gazdasági erejét. Egyszersmind annak is bizonyítéka, hogy soraiban a megszállók elleni küzdelemre a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű, politikai pártállású, filozófiai és világnézeti szempontból egymástól eltérő nézeteket valló erők képviselői fogtak össze. Ebben éppen úgy, mint az antifasiszta, tengelyellenes koalíció sajátosságaiban, a második világháború jellemző vonásai nyilvánultak meg.

A koalíció azoknak a népeknek az egyesülése volt, amelyek a nemzeti függetlenségért, a szabadságért, a demokráciáért, s az imperialista reakció legszörnyesebb erői elleni harcban tömörültek. Az objektív törvényszerűségek hatása itt erősebbnek bizonyult egyes polgári államférfiak akaratánál. Már 1941 szeptemberében a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői tanácskozássra ülnek össze Moszkvában, amelyen megteszik az első lépéseket a szövetség megkötése felé, majd több részegyezség után — 1942 elején 26 állam, köztük a Szovjetunió, részvételével megszületik az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata — 1942 május-júniusában a Szovjetunió és Anglia, illetve az Egyesült Államok kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötöttek. A három nagyhatalommal a középpontjában kialakuló koalícióhoz még egy sor állam tartozott, mindenekelőtt a de Gaulle vezette Szabad Franciaország, Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Hollandia, Belgium, Norvégia, Dánia, Görögország emigrációban levő kormányai, a Brit Nemzetközösség tagországai. Az 1944. augusztus 23-án győzelmesen megvalósuló fegyveres felkelés után Románia is az antihitlerista koalícióhoz csatlakozott, a Szovjet Hadsereg oldalán a román hadsereg több mint félmillió katonát kitevő állománnyal vett részt hazánk teljes felszabadításáért, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításáért, a hitleri Németország végleges legyőzéséért vívott harcokban. 170 ezer román katona áldozta életét

a. hitlerista elnyomók elleni küzdelemben, a szabadságért. A munkásosztály és a parasztság, a széles néprétegek áldozatkészen válaszoltak a Kommunista Párt felhívására: „Mindent a frontért, mindent a győzelemért!"; az ország egész gazdaságát alárendelték az antihitlerista háború érdekeinek. Hazánk értékes anyagi és véráldozattal járult hozzá a fasiszmus fölött aratott nagy győzelemhez.

Az antihitlerista koalíció és tevékenysége ismételtlen hangsúlyozza, hogy közös célok érdekében lehetséges a különböző társadalmi rendszerű országok nemzetközi együttműködése. Természetesen, az együttműködés és a szövetség, még ha azonos, kapitalista rendszerű államok között jött is létre valahol, nem jelenti a közöttük levő ellentétek automatikus megszűnését. Még kevésbé tűnhetnek el a kapitalizmus és a szocializmus ellentétei az antifasiszta koalícióban. Az ellentétek fennmaradtak — sokszor új formákat öltöttek —, és rányomták bélyegüket a szövetségesek viszonyára.

Az antifasiszta koalíción belül a háború igazságos, felszabadító jellegének maradéktalanul megfelelő szovjet politika mellett a nyugati szövetségesek magatartásában gyakran felbukkantak olyan elemek, amelyek nem voltak összhangban a háború alapvető célkitűzéseivel. Az angol—amerikai monopolista körök egyes csoportjai azon fáradoztak, hogy ha meg is rendítik a háborúban velük szemben álló imperialista vetélytársaik erejét s újabb pozíciókat szereznek maguknak, ugyanekkor fenntartsák ezekben az országokban a polgári berendezkedést, az általuk is elítélt szélsőséges megnyilvánulás, a fasiszmus felszámolása után.

Ilyen megfontolások, szándékok befolyásolták a nyugati szövetségesek katonapolitikájának alakulását, az érvényesített stratégiát is. Ez határozta meg a különböző hadszíntereken a „katonai érdekekkel“ magyarázott, de eleve elhatározott halogatást, a „hagyományosan“ imperialista érdekszférák feletti uralommal kapcsolatos, a háború végső célját lényegtelen mértékben szolgáló vagy sokszor az alapvető küzdelemtől éppen elterelő, periférikus jellegű hadműveletek folytatását (az 1942 októberében végrehajtott partraszállás Észak-Afrikában, az 1943—44-es olaszországi előnyomulás lassúsága, a Földközi-tenger keleti medencéjében — a Balkánon — tervezett angol akciók és sok más).

A szövetségesek közötti kapcsolatok s a háborúnak a végső győzelemig való folytatásában elfoglalt álláspont szempontjából mindinkább középpontba került a második front kérdése. Ez a második világháború egyik döntő tényezője, amelyben az összes problémák felszínre kerülnek, és elválaszthatatlanul összefonódnak egymással. A második arcvonal megnyitásának — sokszor átlátszó ürügyekkel történő — halogatása a nyugati hatalmak és a Szovjetunió közötti viszonyoknak, de egyszerűen a második világháború történetének is az egyik legsötétebb lapja. A csaknem hároméves huzavona nemcsak a Szovjetunió jogos politikai-katonai követeléseinek volt kerékkötője, hanem az európai népek közös érdekeinek is kárt okozott: meghosszabbította a náci iga alá került népek szenvedését, egyszerűen csorbította a második világháború demokratikus célkitűzését. A nyugati szövetségesek magatartása nemegyszer végsőbe sodorta az antifasiszta koalíció létét. Különös élességgel mutatkozott ez még a háború utolsó szakaszában, amikor bizonyos kísérletek történtek a Németországgal folytatott különtárgyalások felvételére.

A koalíción belül jelentkező ellentétek s az angol—amerikai imperializmus bizonyos köreinek mesterkedései, a stratégiájukban itt-ott felbukkanó reakciós elem (halogatás, lényegtelen hadműveletek) nem kisebbitik a szövetséges hadseregek, az angol, amerikai, francia és az oldalukon küzdő más nemzetiségű katonák harcának értékét. A második világháború nagyszerű és hősi eseményei voltak: az Angliáért folyó csata (1940), a pilóta nélküli hitlerista repülőgépek lövedékei ellen való véde-

kezés (1944), az Atlanti-óceánért vívott küzdelem (1941—1942), Kelet-Bengália védelme (India) és Burma visszahódítása (1942—1944), a Csendes-óceán szigetein lezajlott ütközetek, a szicíliai partraszállás (1943. július) és nem utolsósorban a második front megnyitása Normandiában (1944. június). Ez utóbbi, ha nem is játszott sorsdöntő szerepet a második világháború kimenetelében — hiszen a fasiszmus erőt a Szovjet Hadsereg már lényegében szétzúzta a keleti fronton —, mint hadművelleti teljesítmény és a benne részt vevő nyugati szövetséges csapatok harcckészségének és hozzáértésének bizonyítéka joggal tarthat számat a kortársak és a történelem elismerésére.

*

Az antihitlerista koalíció létrejötte, a benne jelentkező ellentétek és ennek az összefogásnak a politikai-katonai értéke, jelentősége körül folyó vitához — nem utolsósorban a háború utáni politikai erővonalak kialakulásának megértése szempontjából — szorosan kapcsolódó kérdés: milyen térségben és milyen erők hatása alatt dőlt el meghatározóan a második világháború sorsa?

E kérdés felvetése és a vele kapcsolatos állásfoglalás során nyilvánvalóan hiba volna szűklátókörűen az egyoldalú és kizárólagos jellegű válaszadás módszeréhez folyamodni. Abból kell kiindulni, hogy a fegyveres harc egyidejűleg több arcvonalon folyt.

Az olyan nagy ütközetek, mint amilyenek Moszkvánál, El-Alameinnál, a Volga partján, Kurszknál, Midway szigetén, a Dnyepernél, Szicília partjainál, a Krimben, a Visztulánál, a normandiai partraszállás alkalmával, az Ardenneknben, az Elbánál és Berlinnél zajlottak, mind fontos mozzanatai a fasiszta-militarista tömb legyőzéséért folyó erőfeszítéseknek, minden győzelem — az antifasiszta koalíció bármely tagja aratta is — végső fokon tehát elősegítette az agresszor szétzúzását. De a második világháború egyes hadszíntereinek jelentőségét nem az egyes győzelmek alapján kell értékelnünk, hanem a harc feszültségének foka, valamint hadászati és politikai jelentőségű eredményeik alapján. Ez nem jelenti az olyan hadműveletek hadászati-politikai jelentőségének figyelmen kívül hagyását, mint a volgai csata — mely a második világháború legnagyobb katonai akciója volt, és visszavonhatatlanul megpecsételte a III. Birodalom sorsát —, vagy az el-alameini ütközet, de szükségszerű az egész háború menetének, az összes arcvonalaknak összefüggésükben való vizsgálata. Csak így nyerünk reális képet.

Márpedig, ha összehasonlítjuk a különböző hadszíntereken vívott fegyveres harc méreteit és jellegét — szem előtt tartva az általános összefüggéseket is —, arra a kézenfekvő következtetésre jutunk, hogy a második világháború fő, döntő arcvonala a szovjet—német arcvonal volt. A csaknem négy évig a Szovjetunió, majd a közép- és délkelet-európai országok területén zajló küzdelem feszültségét, arányait és hadászati eredményeit tekintve jelentősen különbözött a többi fronton vívott harcoktól. A világalomra törő német imperializmus mindenekelőtt a világ első szocialista államát akarta két vállra fektetni. A hitlerista vezérkar a Szovjetunió ellen vetette be hadseregének zömét, a legharcképesebb erőket. Ennek következtében a szovjet—német arcvonal a második világháború legaktívabb arcvonala volt, s itt összpontosultak a legnagyobb tömegű fegyveres erők.

Számszerű adatok bizonyítják, hogy a nácik hadseregének zöme a háború egész ideje alatt a szovjet—német arcvonalon harcolt. Így 1941 júniusától 1944 márciusáig a Szovjetunió kötötte le Németország összes hadosztályainak 67—70 százalékát, majd pedig, miután 1944 júniusában a szövetségesek Európában megnyitották a második frontot, 58—60 százalékát. (A fasiszta Németország akkor 333 hadosztályából 191 volt a szovjet—német arcvonalon, s 60 a nyugatin.) A keleti fronton vetették be a

háború egész tartama alatt — kivéve Olaszországot — az összes csatlósállamok csaknem valamennyi rendelkezésére álló alakulatát is, ezek például, 1942 novemberében, 66 hadosztályt és 13 dandárt jelentettek. A háborút befejező 1945. évi hadjárat kezdetekor a fasiszták erőinek 62,8 százaléka a szovjet—német arcvonalon, 21,2 százaléka a nyugati fronton, 9 százaléka Olaszországban, többi része pedig a Balkánon és Norvégiában működött.

A szovjet—német arcvonalon kibontakozó hosszas és szívós harc nemcsak nagy fasiszta erőket kötött le, hanem — az ellenség hátában széles körben kibontakozó partizánmozgalommal együkt. — hihetetlen gyorsasággal fel is emésztette őket. A hitleri hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban szenvedte a legnagyobb veszteségeket emberben és hadianyagban. A történelmi valóságnak maradéktalanul megfelelő tény, hogy a szovjet—német arcvonalon elért eredmények meghatározó szerepet játszottak a második világháború menetében és kimenetelében. Az, hogy a szovjet—német arcvonalon megghiúsultak Hitler villámháborús tervei, eleve meghatározta az agresszor kudarcát.

A szovjet népnek minden erejét meg kellett feszítenie, hogy megállítsa a betörést és megsemmisítő csapást mérjen az agresszorra. Ezt a kérdést értékelve Nicolae Ceaușescu elvtárs, Románia fasiszta iga alóli felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából, a Nagy Nemzetgyűlés jubileumi ülészakán mondott beszédében, megállapítja: „Az antihitlerista háború nehezét viselő Szovjetunió a legnagyobb áldozatokat hozta a náci hadigépezet szétzúzásában, hervadhatatlan dicsőséget szerzett abban a harcban, amely megmentette az emberiséget a fasiszta rabság veszélyétől; győzelmei, az Egyesült Nemzetek koalíciójában részt vevő többi erő győzelmei bátorították és új lendületet adtak az egész világ antifasiszta ellenállási mozgalmának.“

Az antihitlerista koalíció országainak — ha nem is mindig zavarmentes és az egyes monopolista körök részéről kiinduló akcióktól nehezített — együttműködése az anyagi segítségnyújtás formájában is jelentkezett. Rooseveltnáciellenes és demokratikus tartalmú politikája 1941 elején felülkerekedve kiharcolta a kölcsönbérleti törvény elfogadását, amelynek alapján először Anglia, majd a hitleristák június 22-i támadása után a Szovjetunió számára is gazdasági, anyagi segítséget biztosít, elsősorban hosszúlejáratú hitelek formájában. 1941 szeptemberétől kezdve öt-hat hónapon át — mivel a Csendes-óceánon a japánok voltak az urak, a Perzsa-öblön át ugyancsak nem lehetett közlekedni, egyedül a Sarkon volt járható az út — a Szovjetunió északi kikötőibe érkeztek zavartalanul vagy majdnem zavartalanul a konvojok, amelyek az Egyesült Államokból, Izlandot érintve, szállítottak hadfelszerelést és különböző anyagokat. Az 1942-es év tavaszától azonban, a náci tengeralattjárók és repülőgépek fokozódó támadásai, a nehéz hajózási viszonyok (jéghegyek) s a nyugati szövetségesek bizonyos katonai terveinek az előtérbe kerülése miatt a szállítások üteme és mennyisége megcsappant. A Churchill közölte adatok szerint a német invázió kezdetétől 1942-ig a Szovjetunió számára 2795 harcokcsi. 1960 repülőgép és 22 000 gépkocsi érkezett. Ez értékes segítség volt, de elmaradt a szükségletek mögött. A döntő megpróbáltatások időszakában a Szovjetunió majdnem kizárólag saját erejére volt utalva, az 1942-es év második felében lezajlott nagy csatákban az amerikai háborús potenciál eléggé gyengén érezte hatását. A továbbiakban mindinkább előtérbe került a szovjet hadigazdaság növekvő termelésének szerepe. A háború utolsó három éve folyamán a szovjet ipar évente átlag több mint 30 000 harcokcsit, rohamlöveget és páncélcokcsit, mintegy 40 000 repülőgépet és körülbelül 120 000 különféle úrméretű löveget s ennek megfelelő mennyiségű lőszert gyártott.

A náciellenes hatalmak táborában megfigyelhető törekvéseket, amelyek az erők egyesítésére és összehangolására irányultak — nemcsak katonai téren, de az egy-

másnak nyújtott anyagi segítség vonatkozásában is —, alapvetőnek kell minősítenünk, még ha a sok akadály, gyakran jelentkező illojális szándék és akció zavarólag hatott is. Ennek az alapvető jellegnek a tartós befolyását a néptömegek következetes antifasiszta állásfoglalása és önfeláldozó harca határozta meg. Ez alátámasztotta a reálisan látó és a fasizmus katonai megsemmisítését komolyan akaró politikusok álláspontját és helyzetét. Egyben ellensúlyozta a nyugati szövetségesek országaiban fellépő reakciós erők magatartását, s ez utóbbi nemcsak a Szovjetunióval szembeni sakkhúzásokban nyilvánult meg, hanem az amerikai monopóliumok egyes csoportjainak abban a törekvésében is, hogy a brit kapitalizmus háború okozta legyengüléséből hasznot húzzanak, magukhoz ragadják a tőkésvilágban a hegemoniát, s olyan helyzetet teremtsenek, amelyben Angliának a gyengébb partner szerepe jut az angolszász imperializmus rendszerében.

A második világháború eseményei és következményei törvényszerűen alakultak éppen a néptömegek döntő szerepének érvényesülése következtében. Ezt pedig nagymértékben befolyásolta a Szovjetunióknak az antihitlerista koalícióban játszott szerepe s döntő hozzájárulása a győzelem kivívásához. A Szovjet Hadsereg ragyogó fegyvertényei mozgósítóan hatottak a világ népeinek fasisztaellenes küzdelmére. Ennek a harcnak az eredménye, a háború kimenetele cáfolhatatlanul igazolja azt a történelmi szükségességet, hogy az imperializmus háborús kalandjai a mai körülmények között valóban az értelmi szerzők ellen fordulnak. Így a második világháború végső következményei újabb csapást jelentettek a kapitalizmus világrendszerére. A világimperializmus általános válsága, belső ellentmondásainak elmélyülése, mely a második világháborúhoz vezetett, a háború kiélezte helyzetben egy sor európai és ázsiai országban forradalmi helyzet kialakulását, illetve népi-szocialista forradalmak győzelmét tette lehetővé.

Az egy országban felépiült szocializmus, melynek megsemmisítésében reménykedtek a nagy világmészárlást előkészítő és elindító erők, nemcsak hogy nem omlott össze, hanem katonai, politikai és erkölcsi téren megerősödött nagyhatalomként került ki az életre-halálra menő konfrontációból. S mellette — annak és egymásnak a kölcsönös támogatását élvezve — újabb országok indultak el a magántulajdon és kizsákmányolás nélküli társadalom építésének útján. A szocializmus világrendszerre lett: a földkerekség lakosságának egyharmadát öleli fel, s mindinkább meghatározza a jelenkor történelmi fejlődésének fő tartalmát és jellegzetességeit.

De a második világháború velejárója volt a gyarmati és függő helyzetben élő népek fokozódó aktivitása és nemzeti felszabadító mozgalmuk hatalmas méretűvé válása is. A háború teremtette feltételek lehetővé tették, hogy a gyarmati és függő országok népei kiszélesítsék nemzeti felszabadító mozgalmukat. Különösen nagy méreteket öltött ez a harc Kínában, Indiában, Délkelet-Ázsia országaiban és Egyiptomban. A gyarmati sorban tartott népek a német—olasz—japán hódítók és a korábbi gyarmatosítók ellen egyaránt harcoltak. Ezek a területek, amelyek korábban a kapitalizmus tartalékai voltak, az imperializmus szélsőséges jelenségeivel, a fasizmussal és agresszióval szembeszegülő jelentős erővé váltak. E szerepük kialakulása világszerte megszilárdította a demokrácia erőit, és meggyorsította az imperializmus gyarmati rendszerének széthullását.

A gyarmati és függő országok népeinek nemzeti felszabadító mozgalma nem járt következmény nélkül az imperialista hatalmak háború alatti politikájában és hadászatában. Arra kényszerítette őket, hogy felülvizsgálják ezeknek az országoknak az erőforrásai és embertartalékai felhasználásával kapcsolatos politikájukat. Jellemző, hogy félték a helyi lakosság felfegyverzésétől és mozgósításától, lehetőleg mellőzték az ott kibontakozó ellenállás támogatását. Jól megfigyelhető ez a brit

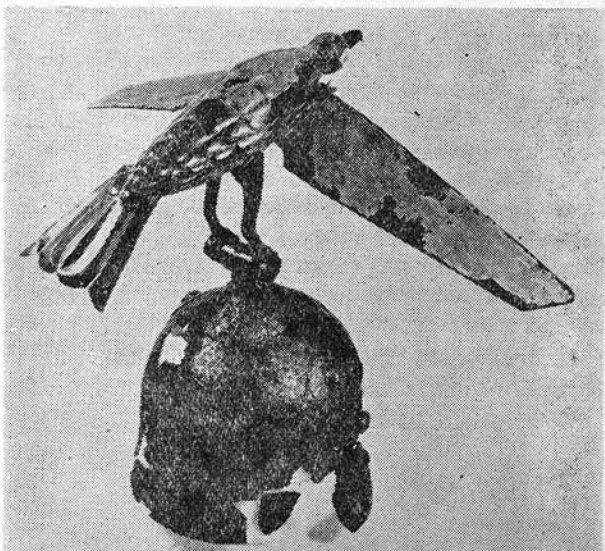
politikában, amikor 1941—1942-ben a német—olasz invázió a szuezi térséget veszélyeztette, vagy az amerikaiak magatartásában a Távol-Keleten, ahol imperialista megfontolásból lemondtak a Fülöp-szigetek, Indonézia népfölkelőivel és partizánjaival való együttműködésről s különösen arról, hogy közös harcot folytassanak a Kínai Kommunista Párt vezetete forradalmi hadseregekkel, vagy hogy azoknak bármilyen segítséget nyújtsanak.

Mindennek ellenére a gyarmati és függő országok népeinek küzdelme nagyban hozzájárult a náci Németország, a fasiszta Olaszország és a militarista Japán felett aratott győzelemhez. Az ebben a harcban feléledő tűz a továbbiakban sem aludt ki, lángjai elemésztették a régi gyarmatbirodalmakat is.

*

Nem valamilyen Európa-centrizmusból következik, hogy viszonylag kevés utalás történt az elmondottakban az afrikai és még inkább az ázsiai térségben lezajlott háborúra (többek között olyan kérdésekre, mint a Szovjetunió részvétele 1945. augusztus 8-tól a Japán elleni hadműveletekben és szerepe annak legyőzésében, az atombomba bevetésének hadászati és politikai összefüggései). Ez nemcsak az európai arcvonal döntő szerepéből meg abból a jelentős évfordulóból következik, amely a náci Németország végleges legyőzését jelzi, hanem abból is, hogy Európa, ahol századunk során két olyan háború robbant ki, amelyek aztán az egész világra kiterjedtek, most egy negyedszázadon át — ha feszültségek és nemritkán fellépő politikai válságok ellenére is — meg tudta őrizni a békét. A „hidegháború“, amely súlyosan nehezedett kontinensünkre, nem vált „melegháborúvá“, s a létező katonai csoportosulások szembenállása ellenére is kialakult földrészünkön a különböző társadalmi-politikai berendezkedésű országok békés egymás mellett élése. S a szocialista országok — köztük hazánk — erőfeszítései az európai biztonságért biztató távlatokat mutatnak. Az utóbbi időben kedvező körülmények alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik, hogy az európai biztonság kérdései az óhajok és nyilatkozatok területéről átkerüljenek a gyakorlati intézkedések szférájába.

A második világháború legsúlyosabb és leghosszabban tartó részének, az európai háborúnak a befejezéséhez kapcsolódó évforduló tanulság és figyelmeztetés arra, hogy Európa népei saját biztonságuk és tartós békéjük megteremtésével döntően hozzájárulhatnak a világ más területein izzó háborús tüzfészkek felszámolásához, s élen járva az általános — és elsősorban a nukleáris — leszerelés megvalósításában, szolgálják a világbéke ügyét.

Kelta díszsisak

*(Máramaros Megyei
Múzeum)*